

DAGENS FRÅGOR

Friktion inom NATO

Det lär bli svårt att otvunget hitta fram till den jovialitet som anstår goda vapenbröder när Atlantpaktens huvudmän samlas i Paris i december. Det är i skrivande stund starkt tveksamt om Eisenhower skall kunna närvara; även om så skulle bli fallet lär denne Atlantpaktens pater familias näppeligen psykiskt och fysiskt vara i stånd att hålla den vacklande hustukten vid makt. Östsidans triumfer på det vetenskapliga krigets område, dess propagandaframgångar inom arabvärlden och den relativa stabilitet som Sovjetregimen trots partiutrensningar och decentraliseringsexperiment för närvarande tycks åtnjuta kan väl tyckas vara bekymmer nog att driva västsidan samman till ny enighet. Även om man får utgå från att Parisförhandlingarna kommer att utmynna i någon form av solidaritetsmanifestation ger de senaste veckornas nya konflikter mellan Frankrike och dess anglosachsiska allierade en antydning om att processen inte kommer att bli helt smärtfri.

De amerikanska och brittiska regeringarnas överraskande beslut att ställa handeldvapen för ett par kompaniers behov till Tunisiens förfogande utlöstes, enligt vad pressen vetat meddela av uppgiften att ett med vapen lastat egyptiskt fartyg löpt ut med destination Tunisien. Läget var så brådskande att Storbritanniens chargé d'affaires i Paris Sir George Young ansåg sig klockan två på natten personligen böra informera M. Gaillard, som efter en månadslång rege-

ringskris rimligen bör ha satt pris på en ostörd dygnsvila.

Ärendet torde emellertid ha varit bägge herrarna smärtsamt välbekant. Frågan om beväpningen av den till omfånget beskedliga tunisiska armén har varit aktuell ända sedan fransmännen formellt erkände landets självständighet för ett par år sedan. I princip accepterade Frankrike på ett tidigt stadium tanken att leverera nödiga vapen. Av inrikespolitiska skäl har effektueringen härav likväl ständigt förhållats — med hänsyn till M. Bourguibas ovilja eller oförmåga att kontrollera förhållandena vid den algeriska gränsen anses det allmänt i Frankrike att man vid leverans av vapen till Tunisien efter någon tid skulle finna en del av dessa vända mot franska trupper i Algeriet.

Med västerns vacklande positioner inom arabvärlden i åtanke har man emellertid i USA och England ansett den potentiellt västmaktsvänliga och allmänt moderate M. Bourguiba vara en god investering och irriterats över att Frankrike, fångat i Algerietpolitikens trolleciirkel, i onödan höll på att spela bort en bundsförvant bland araberna. Bourguiba har för egen del med säkerhet icke försummat att för västmaktsrepresentanterna framhålla, att även en framgångsrik och populär regim i en tid av omvälvningar kan ha behov av rimliga säkerhetsstyrkor — trycket från hans ultranationalistiska vederdelomän inom landet har f. ö. ökat avsevärt den senaste tiden. Ett av hans huvudmotiv för att inte låta frågan dra ut i det oändliga torde annars ha

varit önskan att Tunisien icke skall stå som ett militärt vacuum vid sidan av ett militärt segerrikt, självständigt Algeriet, ett argument, som ju dock mindre väl lämpar sig i en diskussion med franska regeringen.

Trycket från Bourguibas sida mot USA och England har därför alltmer ökat och understöddes efterhand med antydningar att han icke saknade anbud från andra håll. Sedan man lycats ge frågan en sista förhållning under hänvisning till den då pågående regeringskrisen torde man från såväl brittiskt som amerikanskt håll ha varit inställd på att framtvinga ett snabbt ställningstagande från den nye franske regeringschefen, vem denne än komme att bli. Föreställningen att Bourguiba stode i begrepp att närma sig i varje fall Egypten ökade nervositeten i Washington och London. De första kontakterna med den nye konseljpresidenten torde emellertid inte ha givit tillräckligt fasta indikationer för att Frankrike verkligen tänkte ge frågan någon högre grad av prioritet.

Kommentatorerna har inte med säkerhet kunna fastlägga, om den anglo-amerikanska blixaktionen var en kortslutningshandling i ett enerverande läge eller en överlagd åtgärd med väl kalkylerade risker. I vilket fall som helst torde man ha blivit överraskad över den franska reaktionens häftighet, även sedan man mätt till sedvanliga marginaler för galliskt temperament i allmänhet och fransk överkänslighet i Algerietfrågan i synnerhet. Det fälldes förvisso många hårda ord om de anglosachsiska paktbröderna i Frankrike under dagarna närmast efter det att saken blivit bekant, somliga spontana och andra till sitt syfte mera väl övervägda. De i all hast improviserade försöken att gjuta olja på vågorna genom sammanträffanden på högsta nivå, i synnerhet Mr Macmillans besök i Paris, torde, alla kon-

cilianta kommunicéer till trots, inte ha bidragit till någon mera påtaglig klimatförbättring, Mr Macmillans flitiga åberopande av den femtioåriga entente cordiale som förenade Frankrike och Storbritannien bröt förvisso ingen udd av de brittiskfientliga demonstrationerna på Place de la Concorde. Den brittiske premiärministern skulle sannolikt ha gett mycket för möjligheten att ur sin kappa skaka en ny inkarnation av den misskände Edward VII, som med sin charm bröt parisarnas fientlighet vid statsbesöket 1903 och därmed på det sätt han var mäktig banade vägen för den fransk-engelska alliansen.

Det är följaktligen djupa politiska skuggor som förtätar den allmänna militära grävadersstämningen över det stundande Atlantpaktsmötet. State Department, där Adlai Stevensons paraf inlett en säregen koexistens på utgående instruktioner, torde f. n. febrilt pröva recepten till nya och friska gloom-raisers.

Svensk inrikespolitik 1957

Den inrikespolitiska utvecklingen under året måste ses mot bakgrunden av valutgången 1956. Valet blev en chockartad besvikelse för socialdemokratin och partiets framtid var osäkrare än på länge. Man drog två slutsatser. Med rätt eller orätt tillskrevs högerpartiets skattesänkninglinje förtjänsten — eller skulden, beroende på hur man vill se saken — av utgången. Denna linje måste alltså med alla medel omöjliggöras. Den andra slutsatsen var att socialdemokratins ställning måste stärkas och dess väljarunderlag breddas genom att man hårt och radikalt drev en stor social reformfråga.

Förutsättningar fanns för att tillgoda dessa båda målsättningar. Genom att utnyttja försvarets krav på ökade

anslag i polemiken mot kraven på en omfattande skattesänkning kunde man komma till rätta med det första problemet. För att tillgodose nästa önskemål fanns lyckligtvis pensionsfrågan till hands.

Sekunderad av regeringens samtliga ledamöter, alltså även bondeförbundets statsråd, inledde försvarsminister Torsten Nilsson den stora offensiven med följande uttalande i statsverkspropositionen: »Om det emellertid förhåller sig så att politiska meningsriktningar vinner terräng vilkas strävan går ut på att genom långtgående skattesänkingsförslag beröva staten i väsentlig grad de resurser som är erforderliga för att samhället skall kunna sörja för de gemensamma behovens tillgodoseende och för fullföljandet av en ekonomisk stabiliseringspolitik, kan detta uppenbarligen icke undgå att få konsekvenser för bestämmandet av försvarsutgifternas storlek, liksom av kostnaderna för annan verksamhet som tjänar medborgarnas samfällade intresse. Försvarsfrågan i vårt land har under en följd av år kunnat hållas över partistriderna. Värdet härav har varit betydande. Men förutsättningen för att detta skall vara möjligt även i framtiden är att det råder en långtgående samstämmighet i uppfattningen mellan skilda politiska meningsriktningar om vilka finansiella resurser som skall ställas till statens förfogande för tillgodoseende av gemensamma ändamål. Visar det sig att denna förutsättning brister måste det få konsekvenser för inställningen till försvarsfrågan i vårt land.»

Den omskrutna enigheten i försvarsfrågan fick härigenom den första knäcken. Större var alltså inte värdet av denna enighet än att man på socialdemokratiskt håll fann att den kunde offras för att låta försvarsfrågan utnyttjas som inrikespolitiskt slagträ. Det är troligt att man genom sammanställ-

ningen av försvar och skatter söker tillvita högerpartiet bristande ansvarskänsla inför denna för vårt folk så viktiga fråga, i syfte att tvinga detta parti att avstå från yrkandet på en möjlig skattesänkning.

Den av Torsten Nilsson introducerade handlingslinjen har fullföljts av efterträdaren på försvarsministerposten. Denne lät i ett uppmärksammat anförande förstå att en samfällad upplutning kring ett starkt försvar förutsatte enighet om de resurser som skulle ställas till samhällets förfogande.

Försvarsfrågans behandling antyder att skattepolitiken är regeringens ömma punkt. De stigande skatterna har genom att minska utrymmet för personligt frivilligt sparande föranlett ett offentligt tvångssparande i form av ännu högre skatter — för tillfället döpt till »totalbalansering».

Sedan början av 1956 har totalbalanseringen varit regeringspolitikens kungstanke. Finansministern sammanfattade sina synpunkter på totalbalanseringens princip i följande yttrande under den ekonomiska debatten den 30 maj 1956. »Jag menar alltså att när vi bedömer läget så, att det är nödvändigt med en starkt balanserad, kalla det gärna överbalanserad budget, så försöker vi åstadkomma detta inom ramen för vad som är praktiskt möjligt att genomföra. När vi bedömer läget annorlunda, så hänger vi inte fast vid överbalanseringen. Man bör föra en flexibel budgetpolitik.»

De första synliga tecknen på svaghet i hr Strängs totalbalansering uppträdde redan under våren 1956 men inte förrän vid årsskiftet stod det klart att den skulle misslyckas. Detta trots att budgetens inkomstsida under hösten berikats med höjda spritskatter.

Trots detta vidhölls totalbalanseringen för den följande budgeten, alltså för 1957/58, om än i något modi-

fierad form. Budgeten är icke till 100 % utan endast till 98 % skattefinansierad.

Som ett uttryck för vad som kan åstadkommas »inom ramen för det praktiskt möjliga» är detta knappast ägnat att tillfredsställa ens totalbalanseringens egna upphovsmän. Ty utvecklingen under 1957 har med även för dessa förkrossande tydlighet bevisat att totalbalanseringens första år förde till ett totalt sammanbrott för denna tanke. Inte ens statens driftsutgifter har kunnat balanseras. Än mindre kapitalutgifterna.

Utän att förringa vare sig försvarsfrågans eller totalbalanseringens roll i den inrikespolitiska utvecklingsprocessen under 1957, kan det konstateras, att det dominerande problemet har varit pensionsfrågan och den därav föranledda folkomröstningen.

Det är tillräckligt att i korthet erinra om de viktigaste hållpunkterna i detta av partitaktiska manövrer kännetecknade skådespel.

Pensionsberedningens arbete forcerades i så rask takt att flera frågor förblev outredda och sändes sedan ut på remiss med krav på yttrande inom sex veckor. Under tiden hade krav rests på folkomröstning, vilket avvisades av regeringen som otänkbart. Efter en rask helomvändning rekommenderade socialdemokratiska partistyrelsen folkomröstning. Den redan en gång beslutade folkomröstningsreformen uppsköttes emellertid, och de gamla reglerna tillämpades. Med bondeförbundets stöd kunde regeringen själv bestämma de frågor som skulle läggas fram.

Väljarna ställdes inför tre frågor. Motiven härför kunde i förväg anas och har i efterhand bekräftats. Man åsyftade bl. a. en splittring av dem som föredrog en lösning av pensionsfrågan på frivillig väg.

Manövern lyckades och relativt sett

framstod efter omröstningen förslaget om en obligatorisk lösning med sina 45 % som segrare.

På grundval av sin s. k. »politiska linje» i omröstningen hade f. d. bondeförbundet förskaffat sig en politisk linje för det nya centerpartiet. Den dörr man länge sökt efter för att kunna lämna koalitionen hade äntligen öppnats och vårt land upplevde något så ovanligt som en regeringskris.

Resultatet av regeringskrisen och socialdemokraternas oförsonliga hållning i pensionsförhandlingarna — en kompromiss förutsätter principiell anslutning till linje 1 — pekar på att man inom detta läger satsar på ett nyval.

Även centerpartiet torde tilltalas av tanken på ett nyval. Den till småföretagarna riktade propagandaoffensiven och en infiltration i tätorterna väntas ge rik utdelning till förmån för en politisk comeback.

Under tiden fram till detta nyval är den politiska situationen till synes labilare än någonsin. Statsministerns »starka» regering är officiellt svag och har endast en förlegad förstakammarmajoritet att sätta emot underlägsenheten i andra kammaren. Man får emellertid inte utesluta möjligheten av att sex års nära personligt samarbete mellan hrr Erlander och Hedlund burit frukt i form av en fram till nyvalet gällande underhandsöverenskommelse om centerpartistiskt stöd åt socialdemokratien i viktigare frågor.

Det gångna året startade i ett läge som statsministern under remissdebatten den 21 januari tecknade på följande sätt. »Den parlamentariska situationen kan synas inbjuda till partitaktiska manövrar och kortfristiga spekulationer. Får de impulserna ta överhand, är vi snart tillbaka till 1920-talets situation.» I fortsättningen lät han förstå att intresset för partitaktiskt spel torde vara minimalt. De konkreta riksdagsresultaten skulle tala.

Sällan har likväl den politiska utvecklingen så tydligt influerats av »partitaktiska manövrar och kortfristiga spekulationer» som just i år. 1957 kan komma att framstå som det år då vid sidan av totalbalanseringen totalhaveri partitaktiken triumferade på bekostnad av enigheten i försvarsfrågan och på bekostnad av folkomröstningsinstitutet som verksamt instrument i strävan att utveckla demokratin.

Uplösning och nyval

I samband med koalitionsregeringens avgång i slutet av oktober och tillträdet av en socialdemokratisk minoritetsregering har pressen innehållit en rad antydningar om att den nya regeringen kunde tänkas sikta till upplösning av andra kammaren och förordnande om nyval någon gång under 1958. I allmänhet tycks man utan reservation ha tagit för givet, att ministären Erlander har rätt att tillgripa en sådan upplösning. Den rätten är emellertid inte självfallen. Det finns därför anledning att skärskåda frågan ur olika synvinklar.

Utgångspunkten både för koalitionsregeringens upphörande och för de efterföljande nyvalsresonemangen är ju pensionsberedningens förslag om tillläggspension, vilket — med alla partiers stöd — den 13 oktober underkastades rådgivande folkomröstning. Den nya regeringen har betecknat som en av sina viktigaste uppgifter att genomföra det förslag till lagfäst tjänstepension, som vid folkomröstningen samlade det största antalet men långt ifrån majoriteten av rösterna. Som ett extra påtryckningsmedel inför höstens riksdagsförhandlingar om en eventuell kompromiss har man hänvisat till möjligheten att ånyo vädja till folket genom nyval av andra kammaren.

Ur statsrättslig synpunkt betraktas den konungen tillkommande rätten att upplösa riksdagen och »förordna om nya val i hela riket till båda kamrarna eller den ena av dem» som ett kungligt prerogativ eller privilegium. Rätten att förordna om nyval ligger således i konungens hand, och konungen måste givetvis i denna fråga liksom eljest rådgöra med sitt statsråd. Gentemot denna sats, som anförts efter Herlitz, kan man måhända andraga den definition av upplösningsprerogativet, som Fredrik Lagerroth använde vid sin provföreläsning i statsrätt 1926, nämligen att »någon annan innehavare av upplösningsrätten än regeringen låter sig ej gärna tänkas». Lagerroth går i sammanhanget inte närmare in på de parlamentariska förhållanden, vilka kunde tänkas föranleda beslut om nyval. Man får utgå ifrån att hans förutsättning är att den sittande regeringen har ett majoritetsunderlag i parlamentet. Detta antagande styrks av att han vid sin definition hänvisar till engelskans och det brittiska parlamentariska systemets bruk av ordet prerogativ; upplösningsförfarandet är ju ett regelmässigt och av alla accepterat inslag i Storbritanniens politiska system.

Herlitz framhåller i sin bok Svenska statsrättens grunder: »Däremot torde det alltjämt anses, att Konungens vilja på denna punkt spelar en större roll än eljest: om han motsätter sig den fungerande regeringens önskan om nyval, torde detta ej under alla förhållanden anses som en mot parlamentarismens grundsatser stridande hållning. Det är också tänkbart, att om Konungen men ej regeringen önskar ett nyval, han förordnar därom, sedan regeringen avgått och en ny regering som delar hans mening kommit till stånd.» Som synes lämnas frågan öppen, om nyvalsförordnandet på något sätt är beroende av om ministären vi-

lar på majoritet eller minoritet i riksdagen. Herlitz är synbarligen av den meningen, att Konungen har såväl konstitutionell som »parlamentarisk» rätt att motsätta sig en majoritetsministers förslag om nyval.

En genomgång av det svenska upplösningens historia ger tyvärr ingen säker vägledning för ett definitivt ställningstagande. Rätten att omedelbart före ett nyval upplösa en kammare eller hela riksdagen tillförsäkrades Konungen genom 1866 års riksordning. Nyvalsförordnandet har tagits i bruk fem gånger, varav tre gånger — FK 1911 och 1919 och AK 1921 — för att låta rösträttsreformer slå igenom i folkrepresentationens sammansättning. Upplösningen av första kammaren 1911 blev dock »fördröjd». I och för sig skulle Lindmans ministär ha kunnat upplösa kammaren, sedan den kommunala rösträtten år 1909 demokratiserats och landstingen och övriga elektorsförsamlingar därigenom fått en förändrad sammansättning. Nu utfärdades nyvalsförordnandet först i oktober 1911, sedan Karl Staaffs liberala ministär trätt till efter vänsterns stora framgångar vid höstens andra kammarval. Nyvalet stärkte, som väntat, vänsterns ställning i första kammaren. Beträffande 1919 års upplösning bör som en kuriositet nämnas, att första kammarens upplösning kompletterades av upplösning av alla kommunala församlingar enligt en för ändamålet stiftad lag. Nyvalsförordnande beträffande första kammaren går i regel ut på att senaten upplöses, varefter de tidigare utsedda elektorsförsamlingarna utser nya ledamöter i första kammaren. På grund av den genomgripande rösträttsreformen ville man denna gång låta en helt förnyad första kammare framgå ur valen.

Riksdagsupplösning i egentlig, poli-

tisk bemärkelse — av brittisk typ — har endast förekommit 1887 och 1914 och i båda fallen avsett andra kammaren. En annan likhet är att upplösningens dekretet utfärdades innan den aktuella frågan — tull- repektive försvarsfrågan — definitivt avgjorts i kamrarna. De bägge ministärerna ville således vädja till folket om stöd för sin politik i en konkret fråga. 1887 uttalades, att nationen borde få säga sin mening »i den djupt ingripande frågan om övergång till nytt tullsystem». Ministären Themptander, som hade majoritet i första kammaren men ej i andra kammaren, var oviss om tullfrågans utgång vid en gemensam votering men hade skäl att frukta ett nederlag. Resultatet av 1887 års nyval blev att regeringsunderlaget breddades i andra kammaren, vilket skapade majoritet i gemensamma voteringar.

1914 års upplösning av andra kammaren hade som bakgrund schismen mellan Gustaf V och Staaffs ministär med anledning av kungens tal till bondetåget. Konungen uttalade sig som bekant för en annan lösning av försvarsfrågan än ministären, varefter regeringen avgick och efterträddes av Hammarskjölds ministär. Liksom 1887 års »upplösningens ministär» hade den nya regeringen ingen direkt partiförankring, även om den stöddes av de konservativa partierna. Med hänsyn till att monarken och den nya regeringen hade samstämmiga åsikter i försvarsfrågan och en regeringskris just hade ägt rum, kunde ministären uppenbarligen räkna med att Konungen skulle acceptera dess i februari 1914 framförda förslag om upplösning av andra kammaren. Liksom 1887 stärkte nyvalet regeringens ställning, ehuru Hammarskjöld inte tillförsäkrades majoritet.

Denna knapphändig exposé lämnar som synes ingen klarhet om hur upplösningens institut i princip bör använ-

das. I litteraturen på området synes inte finnas någon bättre nyckel än den Herlitz tillhandahåller. Upplösningens rätten kan och bör sålunda fortfarande betraktas som ett Konungens prerogativ, som han — efter att ha hört sitt statsråd — kan begagna sig av eller ej.

Om man gör tankeexperimentet, att minoritetsministären Erlander förelägger 1958 års vårriksdag en proposition om obligatorisk tjänstepension så är följande lösningar möjliga. Lagförslaget kan antagas, vilket förutsätter att ett antal borgerliga riksdagsmän röstar för förslaget. Propositionen kan fällas av andra kammarens borgerliga majoritet. Därmed har frågan fallit, eftersom lagförslag måste antagas av bägge kamrarna var för sig. Ministären Erlander kan då antingen acceptera motgången och sitta kvar tills vidare eller välja någon av två andra utvägar. Den ena är att avgå, den andra att hemställa till Konungen att upplösa andra kammaren och förordna om nyval. (Dylik framställning kan hr Erlander i likhet med hrr Themptander och Hammarskjöld även göra på ett tidigare stadium av riksdagsbehandlingen.) Konungen är i och för sig oförhindrad att acceptera detta råd och utskriwa nyval. Men — och detta är det väsentliga — inget bör heller hindra Konungen att vägra att följa detta råd; regeringens linje har ju i det tänkta fallet underkänts såväl i en folkomröstning som i den folkvalda kammaren. Om Konungen vägrar att upplösa riksdagen torde ministären Erlander demissionera. I enlighet med mönstret för höstens regeringskris kallar Konungen i så fall till sig talmän och partiledare och överlägger med dem om hur regeringsfrågan skall kunna lösas.

Vad som kan hända i en dylik situation tillhör de fria spekulationerna. Helt uteslutet är det likväl inte,

att socialdemokraterna kan erhålla ett anbud att bilda en enpartiregering. Deras villkor för en dylik ministär- bildning torde i så fall vara att Konungen upplöser andra kammaren och utskriwer nyval. Det politiska ansvaret för en sådan — hypotetisk — utveckling torde sökas i ovilja eller oförmåga hos ett eller flera av de borgerliga partierna att forma ett regeringsalternativ.

Högstadiets lärarfråga

Försöksverksamheten med enhetsskolan har i flera viktiga avseenden medfört att skolkommissionens luftiga teorier och projekt fått modifieras vid kontakten med en hårdhänt verklighet. En i allt väsentligt odifferentierad enhetsskola i den form den ursprungligen föreslogs är sedan länge avförd från realiteternas värld. Erfarenheten har gett vid handen, att den obligatoriska skolan, om den skall kunna fylla sin uppgift att ge alla barn en efter deras möjligheter och intressen avpassad undervisning, måste tillåtas att draga den organisatoriska konsekvensen — en rimlig linjedifferentiering. Ett väsentligt bidrag till diskussionen om detta problem föreligger i 1957 års lärarutrednings betänkande, »Behov och utbildning av klasslärare för enhetsskolans högstadium».

Den ursprungliga tanken var som känt, att undervisningen på högstadiet i princip skulle ombesörjas av ämneslärare. Verkställd undersökning har visat, att försöksdistrikten i mycket betydande utsträckning faktiskt tillämpat ett mer eller mindre modifierat klassläraresystem, dvs. ett system där en avdelning undervisas i ett betydande antal ämnen av en och samma lärare, alltså det system som är utmärkande för folkskolan. Till stor del torde väl detta ha berott på svårighete-

ten att anskaffa kompetenta ämneslärare, men även andra faktorer har spelat in. Erfarenheten har visat att ämneslärarsystemet är mindre lämpligt för elever utan större fallenhet eller intresse för teoretiska studier. Växlingen mellan olika lärare, som för de teoretiskt inriktade eleverna är stimulerande, blir för de andra genom anpassningssvårigheterna snarast påfrestande. Följden härav blir bl. a. disciplinära svårigheter, som allvarligt äventyrar skolans fostrande uppgift och som självfallet ytterligare försvårar möjligheten att dra nytta av ämneslärarsystemets fördelar.

I detta läge föreslår utredningen införandet av en ny kategori lärare, kallade *högstadielärare*. Dessa skall vara folkskollärare med viss vidareutbildning. Deras viktigaste uppgift blir klassföreståndarskap. I första hand föreslås de bli sysselsatta i avdelningar där eleverna inte läser något eller endast ett främmande språk. — Utredningen räknar, som det förefaller på goda grunder, med att de för teoretiska studier minst lämpade eleverna återfinnas i dessa avdelningar.

Utbildningen av dessa lärare föreslås ingå i seminariernas och lärarhögskolans verksamhet. Den skall omfatta två terminer och uppdelas på två huvudlinjer, en naturvetenskaplig och en humanistisk. Utbildningen skall omfatta dels fördjupning av kunskaperna i två huvudämnen och tre fyllnadsämnen, dels studier i psykologi och metodik. — Utredningen räknar med att inemot hälften av undervisningen på högstadiet skall bestridas av klasslärare. I samband med utbyggandet av den föreslagna organisationen föreslås att de nuvarande s. k. 23-gradstjänsterna avvecklas.

Förslagen synes i det hela väl motiverade. Med tillfredsställelse lägger man märke till, att sakkunniga betonar, att den föreslagna anordningen i

viktiga avseenden bör utsättas för olika praktiska försök innan slutlig ställning tages. Man vill gärna hoppas att den föreslagna fördelningen mellan de olika lärarkategorierna (45 % klasslärare, 55 % ämneslärare) — en sak om vilken en delvis hetsig presspolemik förekommit — också avses kunna ändras efter vad erfarenheten visar vara lämpligt.

På en viktig punkt måste man emellertid ställa sig kritisk. Utredningen förutsätter, att endast folkskollärare med viss vidareutbildning skall kunna bli högstadielärare. Det förefaller angeläget, att man noggrant överväger om inte även akademiskt utbildade ämneslärare kunde beredas möjlighet till motsvarande vidareutbildning. Redan den förutsedda överproduktionen av humanister gör det angeläget att snarast utreda denna fråga. Det synes dessutom obestriddigt att akademiskt utbildade lärare, under förutsättning av tillfredsställande pedagogisk utbildning för klasslärartjänst, genom sina grundligare ämneskunskaper bör kunna bli en värdefull förstärkning av skolorganisationen.

Från olika håll har farhågor yppats för att användningen av klasslärare skulle äventyra standarden i de teoretiska ämnena på a- och y-linjerna, vilket skulle kunna medföra en allmän nedvärdering av dessa linjer. Denna utveckling synes kunna motverkas om möjlighet öppnas även för akademiskt utbildade lärare att meritera sig för klasslärartjänst. Däremot måste det sägas vara orimligt, att låta de olika linjernas prestigehänsyn eller hängivenheten för skolkommissionens redan akterseglade idéer hindra accepterandet av en pedagogiskt lämplig princip.

Markvärdeutredningen

Sedan jordreformrörelsen i början av 1900-talet nådde Sverige har vid sex

tillfällen under åren 1909–1942 förslag framlagts om att indraga vad som kallas oförtjänt jordvärdestegring till det allmänna, genom beskattning. Trots att förslagen vid remissbehandling i princip mottagits med gillande av de flesta remissinstanser har intet av dem kunnat genomföras i praktiken.

Under åren 1947–1952 framlades tre lagförslag, vilka syftade till att på civilrättslig väg åstadkomma viss indragning av värdestegring genom expropriation, exploateringsavgift eller s. k. bettermentsbidrag. Dessa lagförslag har avsatt vissa spår i den gällande expropriationslagstiftningen och i byggnadslagstiftningen.

Den år 1954 tillsatta *markvärdeutredningen* har haft uppdrag att ånyo taga upp hela frågan om indragning av oförtjänt markvärdestegring. Utredningen har i december 1957 framlagt ett digert betänkande. Detta förefaller emellertid icke att ha fört frågan närmare en godtagbar lösning, utan snarare tvärtom. Utredningens sju ledamöter har nämligen splittrats i tre grupper. Var och en av dessa framlägger ett särskilt förslag. Om *Förslag I* har utredningens ordförande, häradshövdingen Einar Anderberg och ledamoten, förste byråingenjören i bostadsstyrelsen Hans Lantz enats. I *Förslag II* har två socialdemokratiska ledamöter, borgarrådet Joakim Garpe och riksdagsman Eric Holmqvist, angivit sina synpunkter. I *Förslag III* slutligen framför kommitténs borgerliga ledamöter, docenten Erik Anners, högerpartiet, riksdagsmannen Gustav Boija, folkpartiet, och vice talmannen Gunnar Lodenius, centerpartiet sin gemensamma uppfattning.

Förslag I och *Förslag II* går såtillvida på samma linje som båda torde utgå från den av jordränteläran inspirerade bestämningen av begreppet oförtjänt jordvärdestegring till att avse sådan värdeökning, som icke beror på

insats av kapital eller arbete från fastighetsägarens sida. Båda förslagen utgår också från att värdestegring av detta slag skall indragas. I *Förslag II* göres dock vissa modifikationer, bl. a. att värdeökningen skall vara markant och gripbar.

Skillnaderna mellan de två förslagen yppar sig, när det gäller *metoden* för indragning. I *Förslag I* föreslås att indragning av värdestegring, som uppkommit på fastighet av annat slag än jordbruks- och skogsfastighet, skall kunna ske genom att *värdestegringshypotek*, till belopp som motsvarar uppkommande oförtjänt värdestegring, påföres fastigheten efter ansökan av det allmänna. Värdestegringshypotekets kapitalbelopp skulle ej kunna utkrävas annat än vid utsökning i fastigheten. *Ränta* skall utgå efter procent-sats, som riksdagen bestämmer. Därjämte skall i vissa fall en särskild *jämkningsavgift* uttagas. Värdestegringshypoteket skall gälla till förmån för staten och kommunen med lika delar. *Förslag I* innehåller vidare förslag att kommunerna skall erhålla *vidgad rätt att exproprierar* mark, bl. a. för tomträttsändamål. Av intresse är att som motiv för detta förslag anföres, att skäl föreligger, som talar för att tomträtten och icke den privata äganderätten blir den normala besittningsformen inom städerna.

I *Förslag II* utdömes värdestegringshypoteket av de två socialdemokratiska ledamöter, som står bakom detta förslag. Bl. a. kritiserar de skarpt den apparat som planerats för att administrera indragningen genom det tilltänkta hypoteket.

Förslag II utgår från att värdestegringsproblemet måste sättas i samband med den moderna stadsbyggnadsutvecklingen och att det icke kan besvaras med en rättsteknisk undersökning av en eller flera indragningsmetoder. Förslagsställarna uttalar såsom sin me-

ning att en annan besittningsform än den privata äganderätten är motiverad i tätorterna. De anser att marken i tätorterna bör förvärfvas av kommunerna och upplåtas till enskilda med tomträtt. För detta ändamål föreslår de vidgade möjligheter till *tomträtts-expropriation* samt utredning av frågan om hur kommunernas markförvärfv skall kunna underlättas. Jämte detta huvudförslag framlägger de förslag om utredning av möjligheten att införa *markvärdestegrings*skatt, av den typ som var tilltänkt i ett år 1942 framlagt men i sin dåvarande form ej antaget förslag om sådan skatt.

I *Förslag III* vänder sig de borgerliga ledamöterna till en början mot hela den av jordrätteläran inspirerade uppläggningsproblemet om indragning av oförtjänt värdestegring och mot bestämningen av begreppet oförtjänt värdestegring. De hävdar att problemet överhuvudtaget inte kan lösas på ett rationellt sätt från jordrättelärens utgångspunkter. För dem framstår såsom i egentlig mening oförtjänt endast sådan värdestegring på enskild fastighet som uppkommer genom offentlig investering, t. ex. trafik- anläggning. Sådana företeelser som osund markspekulation och »tomtjobberi» är problem av annat slag än det om oförtjänt jordvärdestegring och bör i första hand motverkas genom sanerande åtgärder — vilket också skett — inte genom indragning i efterhand av otillbörliga vinster. I fall av

oförtjänt värdestegring i egentlig mening har det allmänna regelmässigt ett befogat anspråk att framför den enskilde markägaren tillgodogöra sig värdestegringen eftersom denna kan härledas till insats av kapital från det allmännas sida men inte till någon prestation eller uppoffring av fastighetsägaren.

Efter att ha ägnat förslaget om värdestegringshypotek en utförlig och nedgörande kritik framlägger de tre borgerliga ledamöterna riktlinjer för en metod att indraga i egentlig mening oförtjänt markvärdestegring genom *båtnadsbidrag*.

Även i *Förslag III* markeras intresse för en utvidgad *tomträtts-expropriation*, närmast i den formen att kommunerna skulle få möjlighet att, under vissa villkor, inom tätbebyggt område expropriera enbart mark, och alltså icke därpå uppförda byggnader, för att sedan upplåta marken med tomträtt till den tidigare fastighetsägaren. I *Förslag III* göres dock ej något ställningstagande till frågan om tomträttsens företräden eller nackdelar såsom besittningsform i fråga om marken i tätorter. Detta är enligt förslagsställarna en överordnad fråga i förhållande till värdestegringsproblemet och en fråga, som markvärdeutredningen ej fått i uppdrag att utreda.

Det kan väntas att markvärdeutredningens betänkande kommer att föranleda en livlig politisk och national-ekonomisk debatt.